

Dr. HORVÁTH CYRILL ÉLETE ÉS BÖLCSÉSZETE.

— II. közlemény. —

IV. A concretismus alkalmazása a philosophia felosztására és részeire.

A philosophia definitiójából látható, hogy Horváth Cyrill a bölcsészet eszméjét concret módszer szerint mélyen fogta fel és tudományosan alapította meg. E definitio oly határozott, tiszta, világos és szabatos, hogy eddigelé egyetlen egy philosophus, még Kant sem multa felül Horváth Cyrillt e definitio mélységére, alaposságára nézve. Hasonló mélységgel és alapossággal van a concretismus rendszere a philosophia felosztására és részeire is alkalmazva.

Valamint az eszme önmagát, mint egységet, sokaságra különíti szét, melyben megvalósul, úgy különíti szét a philosophia eszméje is önmagát sokaságra. Ugyanis a philosophiának, mint tisztán vett tudománynak, eszméje megvalósítja önmagát idealiter, realiter és concrete. *A)* Idealiter történik a megvalósítás, midőn a philosophia eszméje önmagát, mint gondolási, léti és ismereti igazságot elméletileg fejti elő. *B)* Realiter történik a megvalósítás, midőn a philosophia eszméje realis objectumra, minő a természet, ember- és isteneszme, alkalmazottan fogatik fel. *C)* Concrete történik a megvalósítás, midőn a philosophia eszméje, mint általános igazság, a mindenség körén belül ismertetik meg.

A) A mennyiben a philosophia a gondolási, léti és ismereti igazságot egészen idealiter, azaz az objectumtól tisztán véve, fejti meg, annyiban a philosophia idealphilosophiának neveztetik. Az idealphilosophia pedig a gondolási igazságra vonatkozottan 1) logikának (gondolkodástan), a léti

igazságra vonatkozottan 2) metaphysica pura-seu ontológiának (léttan) és az ismereti igazságra vonatkozottan 3) gnoseológiának (ismerettan) neveztetik. Következésképp az idealphilosophiának három része van, u. m. a logika, metaphysica pura vagyis ontologia és gnoseologia.

B) A mennyiben a philosophia eszméjét realis objectumra, t. i. a természet, ember- és isteneszmére alkalmazottan fogja fel, annyiban a philosophia realphilosophiának neveztetik. A realphilosophia pedig a természeteszmére vonatkozottan 1) természetphilosophiának, az embereszmére vonatkozottan 2) szellemphilosophiának és az isteneszmére vonatkozottan 3) bölcsészeti istentannak neveztetik. A realphilosophia részei tehát a természetphilosophia, a szellemphilosophia és a bölcsészeti istentan.

C) A mennyiben a philosophia eszméjét, az általános igazságot, a mindenség körén belül általános ismeret alakjában fejti elő, concret philosophiának, általános philosophiának vagyis pantológiának neveztetik.

Következésképp a philosophia főrészei az idealphilosophia, realphilosophia és concret philosophia, melyek közül a két előbbi ismét alsóbb részekre oszlik. E szerint a philosophia felosztása a concretismus rendszerének alapján a philosophia eszméjének egész rendszeres szervezését, organismusát, tünteti elő. Ezen organismusnak egyes organumait a philosophia részei teszik, melyek a philosophia eszméjével oly viszonyban állanak, mint az élő organismus szervei az életelvvvel (principium vitale). Az emberi philosopháló szellemnek tehát eme legfőbb műve, a philosophia, mindenben megegyez, mint idealis organismus, egy élő organismussal. E belső organikai viszony kimutatását a philosophia eszméje és részei között ismét csak Horváth Cyrill mély és alapos elméjének lehet köszönni. Előtte a viszony a philosophia eszméje és részei között még csak mechanikai volt. Például Aristotelesnél. Kant a felosztás organikai viszonyát törekedett létesíteni. De ez neki csak hiányosan sikerült. Lássuk tehát röviden Aristoteles és Kant philosophiai felosztását is a Horváth

Cyrrillé mellett, mielőtt Horváth Cyrill philosophiai encyclopaediájának részeit rendszeres egymásutániségben előadjuk.

Aristoteles az elmélet (*θεωρία*) és gyakorlat (*πραξις*) szerint a philosophiát theoretikai és praktikai philosophiára osztja fel. Azonban megkülönböztet még egy harmadik részt is, t. i. a poetikai philosophiát. A theoretikai philosophiához számítja 1) a matematikát, 2) physikát és 3) »az első philosophiát« (*φιλοσοφία πρώτη*) t. i. a methaphysikát. A logika nála csak előkészületi tudomány (*προπαι δευτική*) volt a szoros értelemben vett philosophiára, a methaphysikára. A praktikai philosophiához sorolja 1) az etikát és 2) a politikát. E felosztást azonban nem tekinti határozottnak, mivel másfelől a philosophiában 1) logikát, 2) physikát és 3) etikát különböztet meg. Sem az előbbi, sem az utóbbi felosztásra nem fektet különös súlyt, előadásában egyiket sem tartja mérvadónak. Következésképp Aristotelesnél a philosophia felosztása még nélküli a szilárd felosztási alapot s ennél fogva részei csak mechanikai viszonyban állanak egymással, nem pedig organikai viszonyban, mint Horváth Cyrillnél.

Kant a philosophia felosztását a »Kritik der Urtheilskraft« című munkájában következőleg adja. »Ha az ember a philosophiát, a mennyiben ez a dolgok észbeli ismeretének elveit fogalmak által tartalmazza, szokás szerint theoretikai és praktikaira osztja fel, úgy egészen helyesen jár el« (Hart. kiad. V. k. 177. l.). Kant ama fogalmak faji különbségéből kiindulva, melyek az észbeli ismeret elveinek objectumára utalnak, megkülönbözteti a természet- és szabadságfogalmat. »A philosophia tehát két, az elvek szerint egészen különböző részre, a theoretikaira, mint természetphilosophiára és praktikaira, mint erkölcsphilosophiára, helyesen osztatik fel« (u. o.).

Kant felosztása, alapját tekintve, helyes, mivel a philosophia objectuma részint a természet, részint a szabadság vagyis a szellem eszméje. Azonban nem kimerítő, mivel a világ-, isten- és mindenségészmé alapján való felosztási tagok a felosztásból hiányoznak. E hiány azonban csakis a felosztásra áll, de nem Kant rendszerére, a criticismusra, nézve, mivel rendszerében a koszmologia, theologia és pantologia kellőleg van tárgyalva. Mindamellettt Kant philosophiai felosztása a philosophia

objectumainak szempontjából nem oly kimerítő, szabatos és határozott a criticismus rendszerén belül, mint Horváth Cyrillé a concretismuson belül. A philosophia helyes logikai felosztásában tehát Horváth Cyrill mind Aristoteles, mind Kant logikai felosztását felülmulta. Ily nagy volt philosophusunk a philosophia eszméjének meghatározásában és felosztásában a világ legnagyobb philosophusaival szemben!

Méltassuk most már Horváth Cyrill philosophiáját a concretismus rendszere alkalmazásának szempontjából encyclopaediai alakban, azaz egyes részeinek és ezek egészletének tudománykörében.

A) Idealphilosophia.

Az idealphilosophia az igazság eszméjét tisztán véve, azaz idealiter valósítja meg a gondolásban, létben és ismeretben. A gondolási vagyis subjectiv igazság célja a logikának, a léti vagyis objectiv igazság célja a metaphysikának és az ismereti vagyis concret igazság célja a gnoseológiának. Következésképp az idealphilosophia 1. logikára, 2. metaphysikára (ontologia) és gnoseológiára oszlik.

1. Logika.

Horváth Cyrill, mint alapos és kitűnő logikus, nem győzte eléggé tanítványainak a logika nagyfontosságú becset fejtegetni és őket a logika alapos elsajátítására lelkesíteni. E szempontból igen érdekes lesz, mielőtt logikája tárgyzerű méltatásába bocsátkozom, hogyha itt fölemlítem a logika tanulmányozásának positiv, negativ és concret indokait, melyeket az 1867/8. tanév elején nekünk, tanítványainak, következőleg fejtett ki.

»Két nézet uralkodik a logika iránt: az első azt égis emeli, a másik sárba tapodja; az első positiv nézet épít s vonz, a második negativ nézet ellenben ront, elriaszt a logikától. Itt tehát e két nézet közt küzdés van, melyből szükséges kiigazodnunk.

Kérdjük már most: miért emelik némelyek égis a logikát? A logika védői közül némelyek így felelnek: a logika tudomány,

tehát az emberi szellem tulajdona, melyben jártasságot szerezni kötelességünk; a logika a gondolkodó tehetséget, az értelmet, segíti elő az emberben, s miután épen a gondolkodó tehetség különbözteti meg az embert minden mástól, kell ezen tehetséget a logika által magunkban kifejtenünk. Ezek a logikát az emberhez viszonyítottan fogják fel és védik.

Mások következő okoskodással élnek: ismernünk kell a kultúrgyakat, azoknak egymásközi viszonyát, hogy őket kellőleg megkülönböztessük, az pedig kifejlett gondolkodó tehetség nélkül lehetetlen. Fejlett értelmet pedig a logika ad! Ezek a logikát a természetre viszonyítottan indokolják. Ismét mások a családra és társaságra viszonyítván az embert, úgy okadatulják a logikának szükségességét: hogy miután az ember társasági viszonyokban él, szükséges saját boldogítottsági állapotának elérése tekintetéből, hogy magát minden viszony közt fölismerje és kellőleg tájékozott legyen minden iránt. A logika teszi az embert eligazodottá, a mi szükségességét indokolja.

Vannak végre, kik az embert a rajta kívüli lényekhez, sőt magához az Istenhez való viszonyában fogván fel, mondják, hogy miután a földöntúliakról ugyanazon vallású emberek közül is mindenik más és más fogalommal bír, kell arra törekednünk, hogy mi e viszonyt a legtisztább fogalomban bírjuk. Erre pedig a logika rendszeres gondolkodásra való oktatása által képesít, kell tehát azt tanulmányunk tárgyává tennünk. Ezeket tekintve látjuk: hogy az ember szabadon hatván át a természetet, társaságot, Istent; ezek vizsgálására szabadon határozván el magát, mely szabadság az emberi viszonyok tükré, — vétkezik saját emberi méltósága ellen, ha a szabadsággal való rendszeres élésre nem keres föl minden fogható eszközt, miután ezek egyike a logika is, kell azt gondosan tanulmányoznunk.

Eddig a logikát magasztalók indokai, lássuk most az ellenfélét is. —

»Ne tanuljátok a logikát« mondja az ellenfél »nem méltó az arra.« — Mi is a logika? Egy a gondolatok szövődékéből összealkotott egész, mely szövődék

aztán a gondolatokat bennem mozgásba hozza. Sok ember az élettapasztalat szerint bölcsen intézkedik a nélkül, hogy a logikához batkányit sejtene, a gondolatok összeszövése oly korlát, mely azok szabad röpkedését akadályozza, a szellem kifejthetetlenné teszi. — Már pedig, ha haszon helyett csak kár háramlik ránk a logika tanulmányozásából, saját szabadságunk és méltóságunk elleni vétek avval foglalkozunk. A logika ezen ellenségei a logika megtámadásánál ezen kérdéseket vetik fel, hogy: mit hoz elő? szerez-e új ismeretet? — ad-e új gondolatot? — S midőn feleletül nyerik a »nem«-et, akkor kérdik: minek tehát vele vesződnünk? . . . Ezek a gyakorlati élet emberei, kik megvetik a grammatikát, mert nélküle jól beszélhetnek magyarul; lenézik az orvosi tant, mert egyes képviselői sokat-sokat küldenek sz. Mihály lovára; kik a logikát fölöslegesnek, haszontalannak mondják, mert újat nem ad, csak a réginek ad szervezetet, rendszert; szóval oly egyének ezek, kik a tudományt megvetik mindenütt, hol az a gyakorlati életnek egész teljében meg nem felel.

A logikusok fejtegetvén és okoskodván, mindent megszentégtelenítenek. Az Istent tevén vizsgálódásuk tárgyává, kétkedőkké lesznek; az élet viszonyaira alkalmazván pedig a logikát, kedélyük nyugalalmát veszti el. Ujabb érvek ezek a logika ellen, melyek óva intenek annak tanulmányozására. Nem kevésbé fontos érvül hozzák fel a logika ellen annak ellenei, hogy: ha ama titkos varázserőt, mely a természetben van, magamban elhidegülve, okoskodva vizsgálom, hol a boldogság számomra, melyet a szórszálhasogatás által megszerezni elmulasztottam? Ezért mondják, ne tanuld a logikát, mert az ép akkor, midőn boldoggá akar tenni, boldogtalanná tesz. Miért is nem méltó az akár önmagunk, akár a természet, a társaság vagy az Isten irányában a tanulmányozásra. A logikát becsmérlő indokokat nem célunk itt cáfolgatni, azokat csak tudomás vétele végett hoztuk fel.

Ha már most valaki a logikát folyton dicsérni hallja, önkénytelenül indíttatik e ritka hasznú fenséges tudomány elsajátítására, de az ellenkező, a logika folytonos gyaláztatása is vihet annak tanulmányozására az által, mert természetes eszünkkel azt hiszszük, hogy mégis kell abban valaminek lenni, a

mit annyira ütnek. A k i k e két indok között bármelyik által, vagy mindkettő által együtt is tán indították a logika tanulmányozására, objective indították.

Azonban vannak, kiket érzés vitt a logika tanulmányozására; ez érzés a hiánynak érzése, melyet kellemetlensége miatt óhajtanék elodázni önmagamtól. Ismeretem hiányos, de minden hiányban van tökély; e hiány engem föl-emel, a tétlenségtől ment meg, ösztönöztén arra, hogy kutatásokat tegyek a logika terén az objective vett indokokkal való tájékozottság tekintetében. Vagy más irányban okoskodván: minél jobban hatok másokra, annál nagyobb hatalmam is mások felett; de a nyelv azon egyedüli eszköz, melylyel az ember gondolatait nyilváníthatja, miért bizonyos, hogy a nyelv és a gondolatok legszorosabban összefüggnek egymással annyira, hogy a ki gondolatait ki nem fejezi, annak nincs is gondolata. Az emberi méltóság abban van, hogy főségem mások felett nyelvem által kimutassam, e méltóság fentartása, a fentartottaknak kifejtése és tökélyesítése tőlem függ. S ebben van szabadságom. Ha ez vezet a logika tanulmányozására, subjective indítottam. Azonban concrete is készíthetem a logika alapos elsajátítására; és ugyan, ha arra az objectiv és subjectiv indokok egyiránt közreműködnek.

Bármelyik s bármilyen legyen az indok, már most annyi kétségtelen, hogy szabadon választák a logikát tanulmányozásra és ez szolgál ösztönül arra, hogy szavunknak álljunk, saját szellemünket logikai szellemmé tenni igyekezzünk.

Ily fontos indokok kifejtésével kezdett Horváth Cyrill a logika tárgyalásához. A tárgyalás elvből indul ki és elvszerűleg fejtegeti az egész logikai tudományt. Az elv ez: »A logika tudomány a gondolás természetéről.«

A logika nevét a »λόγος« görög szóból származtatván, kérdi: tudomány-e a logika? Philosophusunknál e kérdés megoldása egy nagyfontosságú problema megfejtését tünteti elő. Méltó tehát arra, hogy annak megfejtését egész terjedelmében ismertessük.

Tudomány-e a logika? E kérdésre a szerint, a mint valaki negatív, positiv vagy concret gondolkozású, különböző szempontból ad feleletet. A negativista szerint a logika nem tu-

domány, *a*) mivel nincs tárgya; *b*) mivel nincs módszere, s *c*) mivel nincs rendszere.

a) Valódi tárgy a realis létező, melyet közvetlenül felfogunk, tapasztalunk. Ily tárgyát a logikának sehol sem tapasztalhatni. A logikának tehát nincs tárgya, és így nem tudomány.

b) A módszertagadó negativista így okoskodik. A logika a módszer szerkesztése- és kölcsönzésénél fogva előkészíti a tudományt, hogy az ismeretek rendszeresítésében tervszerű eljárást kövessen. E szerint a tudománynak oly szükségképeni előtan a (propaedeutica), hogy nélküle semmiképen nem jöhetne létre a tudomány. Mint előtan a tudomány körén kívül esik és önálló módszerrel nem bír. Ha birna önálló módszerrel, úgy a tudomány körébe tartoznék s nem volna a tudományra nézve előtan. Következéleg tudomány sem volna szerkeszthető. De mivel a módszer szerkesztése és kölcsönzésénél fogva előkészíti a tudományt, előtan, önálló módszere nincs s nem tudomány. Ha azonban előtan is, tudomány is volna, úgy ama képtelenség származnék, mely szerint a fiú előbb volna atyjánál. A logika tehát semmiképen sem tudomány.

c) A rendszertagadó negativista okoskodásában a két előbbinek nézetét egyesíti. Minden rendszernek van egy középpontja, mely a rendszerben előjövő ismeretek egészét belsőleg egyesíti. E középpont a rendszeren belül elvnek neveztetik. Az elv feltalálása a rendszerben a módszer által történik. Az elv szükségképen föltételezi az elvszerű tárgyat. De minthogy a logikának tárgya és módszere nincs, okvetetlenül következik, hogy elve és elvezete vagyis rendszere nincs. A logika tehát nem tudomány.

A negativista ezután ily kérdést tesz: De mi is a logika? E kérdés fölvetésével eltér eddigi negatív irányától és a positivusba csap át. *a*) A logika mesterséges (logica artificialis), mely által az ember gondolkodását önkényleges szabályok szerint működteti. Ily mesterséges logikával éltek a görögöknél a sophisták a dialektikában. *b*) A logika természetes (logica naturalis), mely minden emberben megvan s természetes állapotban nyilvánul a nélkül, hogy abba önkényleges szabályok vitetnének be. Hány millió ember létezett s létezik, kik a mesterséges logikát soha sem tanulták s mégis helyesen gondolkodnak.

A positivista ezen kérdésre: tudomány-e a logika? homlok-egyenest ellenkező szempontból ad feleletet, mint adott volt a negativista. A positivista a negativista ellen polemisálva fejt elő nézeteit a logikáról.

a) A negativista tagadja, hogy a logika tudomány, mivel nincs realis tárgya, mely tapasztalható. Igaz, hogy a logikának külsőleg tapasztalható tárgya nincs. Azonban következik-e ebből, hogy ez oknál fogva nincs tárgya? Teljességgel nem. A negativista elfogadja, hogy igaz tapasztalása, melynek tartalmát a realis tárgyak adnak. De mi a tapasztalás? Észrevehetni-e azt, mint realis tárgyat valahol? Nem, s mégis a negativista igaznak tartja, mert létezik. Létezik idealiter, mint a szellem érzéki működése. Erről az ember öntudatos gondolkodása által van meggyőződve. A gondolás pedig idealiter létezik s teszi a logikának tárgyát. A logikának tehát van tárgya, és így a logika tudomány.

δ) A módszervalló positivista a módszertagadó negativista ellen következőleg okoskodik. Te elfogadod, hogy a logika a tudományt a módszer szerkesztése- és kölcsönzésénél fogva előkészíti, hogy az ismeretek rendjében célszerű eljárást kövessen. Vajon következik-e ebből, hogy a logika egyedül előtan s mint ilyen a tudomány körén kívül esik s önálló módszerrel nem bír? Nem. Ugyanis a logikának tárgya a gondolás, mely az öntudat alapján lényegét megvizsgálhatja és megismerheti.

α) Kiindulhat e kérdés szerint: mit gondolok? a gondolati tárgyból. Gondolom a természetet, emberiséget, a kettő egységét, a világot, az Istent, az Isten és világ egységét, a mindenséget. Ki gondolja mindezt? Én. Ime a logika inductiv módszere! E módszer kiindul a gondolás objectumából s erről a gondolás subjectumára emelkedik. Az ily módszerrel bíró logika materialis logikának nevezetik, mely eltagadja ugyan a logika elveül e tételt: én gondolkodom, de hogy miben áll e tétel lényege és miképen nyilatkozik meg, azt nem magyarázza meg. Az elfogadott alapelv tehát föltétlen nyugszik, mely megmagyarázásra vár.

β) A gondolás kiindulhat e kérdésből: miképen gondolom? A gondolás törvényszerűségénél fogva fogalmazva, itélkedve és következtetve. De mit gondolok ilyen alakok által? A határozott létet, és pedig mint lényegét egységben és

mint jegyeket sokaságban. Ime a logika deductiv módszere, mely szerint a gondolás kiindul a subjectumból s megy az objectumra! E módszerrel bíró logika formalis logikának nevezetik, mely megmagyarázza ugyan a logika alapelvét: én gondolkodom, de a létet a gondolásra nézve föltétezi, benne tehát a lét nincs megmagyarázva. A logikának van a gondoltak szerint tárgya, van inductiv és deductiv módszere, következésképp a logika tudomány.

c) A rendszervalló positivista így okoskodik. Minthogy a logikának van tárgya és módszere, van elve is: én gondolkodom, az elv pedig elvezetet, szóval rendszert létesít, mely a logika körén belül előforduló ismereteket szükségképeni organicus egységbe hozza. Ily rendszere a logikának elvénel fogva szükségképen van. A logika tehát tudomány.

Ámde, folytatja a positivista, a logika tudományos rendszere kizárja önmagából a pusztá nézeteket, véleményeket, elő- és balitéleteket, ábrándokat és agyszüleményeket. Ha azonban ilyenek is a logikába önkényleg bevitetnek, úgy a logika nem tudomány.

Ime a positivismus átcsapott a negativismusba úgy, a mint a negativismus előbb átment a positivismusba. Ez azon háttár, a logikán belül, melynél a positiv és negativ gondolkodás találkozik és természete alapján concret gondolássá válik. Ennélfogva a concretismus dönti el azt, hogy tudomány-e a logika.

a) A concretismus a logika tárgyát illetőleg igazat ad a negativismusnak és positivismusnak. Az előbbinek abban, hogy a logika tárgya nem realis létező, az utóbbinak abban, hogy a logika tárgya idealis létező: azonban tagadja a negativismusnak azon kijelentését, hogy mivel a logikának nincs realis létező tárgya, nem tudomány. Ennek ellenében igazat ad az öntudat alapján a positivismusnak, hogy a logika tárgya az idealiter létező gondolás, mely saját létéről önmaga tesz meggyőző bizonyosságot, pl. tagadja valaki, hogy gondolkodik. Tagadásával ítéletet fejez ki, az ítélet pedig gondolási forma, következésképp a gondolás önmaga bizonyítja be azt akár negative, akár positive, akár concrete, hogy létezik. Ennélfogva a logikának van tárgya, tehát a logika tudomány.

b) A módszertagadó negativistát és a módszervalló pozitivistát következőleg békíti ki. Igaza van a negativistának, hogy a logika a módszer szerkesztése- és kölcsönzésénél fogva előkészíti a tudományt, s így a tudományra nézve előtan, mivel a materialis logika az inductív módszer által előkészíti a realitici, a formális logika pedig a deductív módszer által az idealitici tudományokat. Ámde a negativistának abban nincs igaza, hogy mivel a logika előtan, a tudomány körén kívül esik, önálló módszerrel nem bír, tehát nem tudomány. Ugyanis a negativista tekinti a logikát a tudományval való viszonyában, de azt nem, hogy mi a logika önmagára viszonyítva. Ez utóbbi szempontot a pozitivista emelte ki, kinek igaza van, hogy létezik materialis és formális logika, s hogy az előbbi inductív, az utóbbi deductív módszerrel bír. Csakhogy ő sem emelte ki a logikán belül azon öszszerűséget, mely szerint a materialis logika a formális logikának tartalmát, a formális logika pedig a materialis logikának alakot ad. A materialis logikában túlyomó a tartalom az alak felett, a formális logikában pedig az alak a tartalom felett, holott a két logikát szükségképeni egységben kell venni. Ezen egységes logika concret, vagyis speculativ logikának neveztetik. Ebben a tartalom az alakkal és az alak a tartalommal összhangzó egységben van, mivel a materialis logikának alapelvét, továbbá a formális logikának tartalmát magyarázza meg. Végre nem emelte ki a pozitivista azt sem, hogy az inductív és deductív módszer egymást szükségképen föltételezi, mivel az inductív módszer kezdete a deductív módszer vége és a deductív módszer kezdete az inductív módszer vége, következőleg a kettő egysége teszi a concret módszert. Igaza van tehát a pozitivistának, hogy a logika bír önálló módszerrel. Következőleg a logika nem egyedül előtan s nem esik a tudomány körén kívül, hanem azon belül létezik, mint valódi tudomány. S így a negativista által felhozott azon képtelenség, — mely szerint, ha a logika tudomány is, előtan is, úgy a fiú előbb van atyjánál, semmi alappal nem bír, mivel ő a logikát egyedül a tudományra viszonyítottan tekintette, de nem egyszersmind önmagára nézve. Szempontja egyoldalúsága okozta, hogy a logika subjectumán belül az előtan és tudomány között képtelenséget látott.

c) A concretismus végre a rendszertagadó negativistát és a

rendszervalló pozitivistát békíti ki. Igazat ad a negativistának a rendszer meghatározásában, de tagadja, hogy a tárgy- és módszer-tagadó negativista nézeteiből szükségképen következik az, hogy a logika nem bir rendszerrel, tehát nem tudomány. Hogy a logika bir rendszerrel, következőleg tudomány, ezt a pozitivistista bizonyította be helyesen, ki a logika rendszerét, mint elvezetet, az alapelvől hozta le és megállapította.

Megfejtván tehát a concretismus, hogy a logika tudomány, visszautasítja a negativismus ama positiv meghatározását, mely szerint a logika egyedül mesterséges vagy természetes lehet.

a) Igaz, mondja a concretismus, hogyha a gondolás saját törvényszerűsége ellen tétkedik, úgy létrejő a mesterséges logika, mely nem egyéb, mint a fogalmazás, ítéles és következtetés önkényleges folyamatása. Az ily logika az elme körén belül sem nem természet-, sem nem rendeltetésszerű. Ennélfogva a valódi concret logika körébe nem tartozik. A concretismus végre azzal végzi a mesterséges logika fölötti megjegyzéseit a negativista ellenében: Midőn bevitattad, hogy a logika nem bir tárggyal, módszerrel és rendszerrel, gondolasodat épen ily mesterséges logika szerint szövesztetted.

b) Ha a gondolás saját törvényszerűsége szerint működik, úgy létrejő a természetes logika. Ez azonban még nem tudomány. Tudományyá csak úgy válik, ha az ember a gondolásnak, törvényszerűségének, működési formáinak és ezek alkalmazásának öntudatos ismeretével bir. Igaz, hogy számtalan ember létezik, kik a logika öntudatos ismeretével nem birnak és mégis természetsszerűleg gondolkodnak: de az ily logika az önismeret rendeltetésszerű állapotával ellenkezik, mivel öntudatlan megszokottságnak az eredménye. Az ily logikának szintúgy mint a mesterséges logikának, nincs helye a concret logikán belül. A negativismusként tehát nincs igaza, hogy a logika egyedül mesterséges vagy egyedül természetes lehet s nem egyszermind tudományos is.

c) Igaza van a positivismus negatiójának, hogy a logika tudományos rendszere egyedül a gondolás eszméjének körére szorítkozik, melyből minden idegen elemet kizár, mely a logikának egyedüli céljával, az igazsággal, ellenkezik.

Megfejtván Horváth Cyrill a logikát, mint tudományt, és

mint *concret logikát*, most már a fennebb említett tételnek a »gondolási« mozzanatát fejti ki.

Mi a gondolás? A gondolás szükségképen föltételezi az *objectumot*, melyet gondolunk, valamint a közte és az *objectum közti viszonyt*. E viszony alapján a gondolás különböző módon gondolja az *objectumot*. *a)* Gondolja az *objectumot* egészben véve annak, a mi, pl. fa, állat, ember, elme, szabadság stb. Gondolkodni tehát annyit tesz, mint a sokaságba egységet vinni be. *b)* Megkülönbözteti az *objectumot* részeiben, pl. a fában a gyököt, törzset, ágakat, galyakat, leveleket, virágokat, gyümölcsöket stb. E szerint gondolkodni annyit tesz, mint az egységbe sokaságot vinni be. *c)* A gondolás az *objectumot*, mint egészet, részeiben, a részeket az egészben összerüleg veheti, pl. a fa, mint egész részeiben és a részek a fában, mint egészben összerüleg léteznek. Ennélfogva gondolkodni annyit tesz, mint a sokaságba egységet és az egységbe sokaságot vinni be. Következésképpen a gondolás egyesítés, különítés és összerítés.

Mi már most »a gondolás természete«? *a)* A gondolás, mint egyesítés, csak úgy gondolhatja az *objectumot* egészbe véve annak, a mi, ha eredetileg teszi azzá, a mi. E szerint az egyesítés a gondolási szükségképeni tevésen (*thesis*) alapszik. A tevés szükségképeniségében a gondolás természete nyilvánul. *b)* A gondolás, mint különítés, az *objectumot* részeiben csak úgy gondolhatja, ha a részeket az egésznek eredetileg ellenteszi. A különítés tehát a gondolás által való szükségképeni ellentevésen (*antithesis*) alapszik. Az ellentevés szükségképeniségében is a gondolás természete nyilvánul. *c)* A gondolás, mint összerítés, csak úgy gondolhatja az egészben a részeket és a részekben az egészet, ha az egészet a részekkel és a részeket az egészszel eredetileg összeteszi. E szerint az összesítés a gondolási tevés és ellentevés szükségképeni összetevésén (*synthesis*) alapszik. Az összetevés szükségképeniségében is a gondolás természete nyilvánul. Következésképpen a gondolás természetét a tevés, ellentevés és összetevés, mint három alaplátvány teszi. De nem kizárólag, mivel az alaplátványok és a rajtok alapuló három lényeges működés három egyetemes törvény, u. m. *a)* az azonososság, *b)* középkihárás és *c)* alaposság törvénye szerint határozatják meg. E három alaplátvány a három alap- és

lényeges működéstől elválaszthatatlan, tehát szükségképeni. E szerint a törvények szükségképeniségében szintén a gondolás természete nyilvánul. Végre a három alap- és lényeges működésből szükségképen ered a gondolás három elemi formája, u. m. a) a fogalmazás, b) ítélet és c) következtetés. Ugyanis a tevés alapján a gondolás az objectumot, mint egységet teszi jegyei sokaságában, az egység pedig fogalom; az ellentetés alapján pedig az egységet a jegyek sokaságára, a fogalmat jegyeire különíti s ezeket a fogalomhoz viszonyítja, a viszonyítás pedig ítélet; az összetetés alapján az alsó és felső fogalmat a közép fogalom közvetítése folytán új ítéletbe teszi össze, azaz, következtet. Következésképpen az elemi formák szükségképen erednek az alap- és lényeges működésekből. A gondolás formáinak szükségképeniségében is a gondolás természete nyilvánul.

A gondolás természete tehát a gondolás formáinak és törvényeinek szükségképeni létegyiségében áll. Természetétől a gondolás nem vonatkozhatik el a nélkül, hogy meg ne szűnjék az lenni, a mi. A gondolás természetéről szóló tudomány pedig logika. Megfejtvén tehát a logikát, mint a gondolás természetéről szóló tudományt, kérdés, hogy minő részeket foglal a logika magában.

A logika a gondolás természete alapján tárgyalja e tudomány alapját, elvét és egyetemés elveit. E tanmózesatok összeségét Horváth Cyrill elvtannak nevezi. Másodszer a logika tárgyalja a gondolás elemei formáit, mely tanmózesatok összesége elemtannak nevezetik. Harmadszer az elv- és elemtan egyesül a módszertanban, mint logikai szervezésben, mely a tudományos gondolás rendszeres formái által a tudományt szervezi.

Első rész: az elvtan, melyben fődolog a gondolás alapja.

Az, a mi nélkül gondolás, logika és tudomány legkevésbé sem gondolható, az öntudat. Az öntudat háromságot foglal magában a) az én-t, vagy harmadik személyben szólva ön-t, b) a tudatot és c) a kettő egységét. Az én-ben az emberi szellem önlétéről gondolkodva tesz tanúságot, midőn mondja én, az én-ben tehát nyilvánul a szellem gondolkodó léte. A tudat-

ban a szellem önlétét minden más léttől megkülönbözteti, önlétét én-nek s más létet nem én-nek mondja, a megkülönböztetés gondolás, a tudatban tehát nyilvánul a szellem létező gondolása. Az én és tudat egységében, szóval az öntudatban, a szellem léte gondolkodó és gondoló létező. Következésképp a szellem gondolkodó létének és létező gondolásának azonossága, megegyezése és egysége teszi a szellem tiszta öntudatát. E szerint öntudat nélkül gondolást gondolni nem lehet. Az öntudat tehát a gondolás alapja.

Midőn a logika a gondolás természetét rendszeresen tárgyalja, tartalmi mozzanatait a gondolás alapjára, az öntudatra fekteti, mely ezen elv szerint: én gondolkodom, minden kis logikai mozzanatot elvszerű összefüggésben rendszeresít, mivel ezen elvnek is alapja önmaga. Ugyanis a szellem öntudatának szabadon adja bizonyosságát, midőn mondja: én gondolkodom. Az »én« az öntudat pozitív gondolási tevése, melyben önmagát mint *subjectumot*, nyilvánítja. A »gondolkodom«-ban pedig az öntudat a gondolást *positive* működteti és nyilvánítja, mint *praedicatumot*. A *subjectum* és *praedicatum* összekapcsolása *ítélet*, azaz *tétel*. E tételnek tehát: én gondolkodom, alapja az öntudat.

Világos lévén a logika elve, a gondolás ezen elv alapján öntudatosan követi a természetébe oltott egyetemes törvényeit, melyek alap- és lényeges működéseit, továbbá elemi alakjait, u. m. a fogalmazást, itélést és következtetést meghatározzák. Horváth Cyrill három egyetemes törvényt különböztet meg, u. m. a) az azonosság, b) középki záras és c) alaposság törvényét.

a) Az azonosság törvényében α) igenleges meghatározási módot (*principium affirmationis* és β) nemleges meghatározási módot (*principium negationis*) kell megkülönböztetnünk. α) Az igenleges meghatározási mód képlete: $A = A$; szóval kifejezve: Minden dolog önmagára viszonyítva azonos önmagával. Az azonosságot előfejtí $\alpha\alpha$) a megegyezés elve, mely szerint minden dolog egyenlő a benne foglalt részekkel ($A = a + b + c$), és $\beta\beta$) az egység elve, mely szerint a lényeges részek egysége önmaga a dolog ($a + b + c = A$). Következésképp a fejletlen azonosság fejlett alakot nyer. $A = A$. β) A nemleges meghatározási mód képlete $A = n. A$, nem pedig A nem $nem A$,

mint a formalis logika teszi. *) Szóval kifejezve: Midőn a gondolás a dolgot annak gondolja, a mi (A), szükségképen annak ellenkezőjét (n. A) is kell gondolnia. Hogy a gondolás a dolgot csak A-nak vagy csak nem A-nak, vagy A-nak is, nem A-nak is, gondolja, meghatározza őt a középkizárás és alaposság törvénye.

b) A középkizárás törvényének képlete. $A = v. A, v. n. A$. Szóval kifejezve: Ugyanazon dolognak ugyanazon időben és ugyanazon szempontból tekintve nem kell egy igenleges és nemleges jegyet egyszerre tulajdonítani, hanem csak egyet. Pl. a lélek vagy halhatatlan, vagy nem halhatatlan. De halhatatlan is, nem is, egyszerre nem lehet. Mindamellettt hogy mily jegyet kelljen a dolognak tulajdonítani, azt az alaposság törvénye dönti el.

c) Az alaposság törvénye az igenlést és tagadást alapjára nézve határozza meg. Azért így szól: Ne ítéljük semmiről elégséges alap nélkül. A lélek halhatatlan, mivel önmagában létező, egyszerű és anyagtalan észlény. Az ember halandó is, nem is. Halandó testére, de halhatatlan lelkére nézve. Nagy Sándor nagy ember volt és nem is. Nagy volt, mint hős és hadvezér, de erkölcsileg nem volt nagy, mert különféle szenvedélyeknek volt rabszolgája. E példák szerint közép, azaz konkrét eset is fordul elő, melyben az alaposság törvénye a középkizárás igenlését és tagadását korlátozza és kibékíti. E korlátozás az összerítés alapossága által történik.

A gondolás a három alaptörvénynek megfelelő szempontok-

*) A formalis logika ezen alaptévedését Trendelenburg »Logische Untersuchungen« című nagy kritikai munkájában mutatta ki. »Mennyiben érvényes ez az elv? Önmagában tekintve elvitázhatatlannak látszik, s mégis a második kifejezésre: A nem nem A, figyelmeztetnünk kell, a mennyiben egy lényeges fogalmat foglal magában, melyet a vigyázatra tanító logikának nem kellene vigyázatlanul behoznia. A tagadás, és pedig az önmagát megsemmisítő tagadás (A nem nem A) és az igenlést újra létrehozó kettős tagadás minden további nélkül fölvétett« (L. Un. S. 23–24). S mégis konkrét logikámat: »Logika, azaz Gondolkodástan középiskolák használatára, mely az ellenmondás képletét ($A = n. A$) Horváth Cyrill logikája szerint állította fel, az országos közoktatási tanács egyik bírálója e képlet miatt kritikátlanul elítélte, bebizonyítván ítélete által, hogy Trendelenburg kritikai munkájának idevonatkozó része iránt vastag tudatlanságban szenved.

ból, azaz kategoriákból indul ki, melyekből a gondolati tárgyat gondolja, róla fogalmat alkot, itél és következtet. Az igeneleges azonosság főszempontja az igenlés, melynek alsóbb szempontjai az azonosság, megegyezés és egység. A nemleges azonosság főszempontja a tagadás. Ennek alsóbb szempontjai az ellenmondás, ellenállítás és ellentét. A középki záras törvényének szempontjai az igenlés, tagadás és korlátozás. S végre az alaposság törvényének szempontjai az alaposság és következetesség.

E szempontok szerint a gondolás, mint fogalmazás, itélés és következtetés érvényül, mivel az azonosság törvénye szerint fogalmat szerkeszt, a középki záras és alaposság törvénye szerint itél és következtet. Átme gyünk tehát Horváth Cyrill logikájának második részére, az elem tanra.

A z elem tanban tárgyalja Horváth Cyrill a) a fogalom-, b) az itélet- és c) a következtetést, mint a gondolás elemi alakjairól szóló tanrészeket.

a) A fogalomtanban a gondolás mint fogalmazás tűnik elő, s mint ilyen a fogalmi tárgyról fogalmat szerkeszt. A fogalomtan tárgyalja α) a fogalmat önmagára, β) több fogalomra viszonyítva.

a) A fogalom önmagára viszonyítva, az értelmi világ egy ideális egésze, melyet a gondolás, mint fogalmazás abstractio, reflexio és combinatio útján hoz létre. Az abstractio oly gondolási tétkedés, mely által a gondolás mindentől abstrahál, mi a kiemelt valósághoz és lényeges jegyeihez nem tartozik, a reflexio a kiemelt valóságra irányul s különösen a valóság lényeges jegyeit ügyeli meg, a combinatio a két gondolási tétkedést összerűleg folytatja, következűleg abstrahál is, reflectál is. Ily módon származik a fogalom. Vegyük például az emberi lélek fogalmát. A lélek mint valóság a sok valóság sorából egyedűl van kiemelve. Midő n ez történik, akkor a gondolás minden egyéb valóságtól abstrahál, de egyszersmint a kiemelt lélek valóságára reflectál, következűleg combinál. Most a combinatio útján, a megegyezés törvénye szerint, a lélek lényegére és lényeges jegyeire u. m. az érzésre, a gondolásra, akarásra és lényre ($A = a + b + c + d$) reflectál, és azután abstracte veszi a megűgyelt lényeges jegyeket a lélektől, egyesíti az egység törvénye sze-

rint az öntudaton belül egy gondolati egységbe ($a + b + c + d = A$), az érző, gondolkodó és akaró lény lélek. Ezen gondolati egység fogalom. A fogalom e szerint az öntudatos fogalmazás eredménye. A fogalom Horváth Cyrill concret logikája szerint nem pusztá forma, mint a formalis logika szerint, hanem concretum, melyben objective a fogalmi tárgy és lényeges jegyei az igenleges azonosság törvénye szerint öntudatosan vannak megtudatolva és subjective idealis formában az öntudaton belül felfogva. Következőleg a fogalomban az idealis forma azonos, megegyező és egységben levő a lényeg azonosságával, jegyeinek sokaságával és egységével. Az ily fogalmat a gondolás fogalomszerű tudásban birtokolja, a minőre jutott volt Socrates az inductio, mint fogalmazási módszer és a definitio, mint a fogalom szerkesztése által.

A lényeg összes jegyeinek öntudatos egységben való fogalomszerű birománya teszi a fogalom tartalmát. Ha a gondolás a lényegét sok fogalmi tárgyban azonosnak, megegyezőnek és egységben levőnek gondolja: úgy a fogalmi tárgyak, mint valóságok a lényeg közös birtokolásánál fogva a fogalom körét, vagyis terjedékét teszik. Mind a tartalom, mind a terjedék között szükségképeni viszony létezik. Például a növény lényege bennvan valamennyi növényországi egyedben. A növény lényege a növényfogalom tartalmának gondoltatik, a növény egyedei pedig, melyekben a növény lényege bennvan s így a közös birtoklásnál fogva mind a lényeg alatt vannak, a növényfogalom terjedékében gondoltatnak. A növényfogalom tartalma az alatta foglalt terjedék növényi valóságaira nézve nemfogalomnak, a tartalom terjedékében létező növényi valóságok faj- és egyedfogalmaknak nevezetnek.

Ha a fogalom tartalma terjedéki viszonyában, a terjedék tartalmi viszonyában és a kettő összerű egységében tekintetik, úgy a viszony fordított alakot mutat. Ennek oka a fogalom tartalma, terjedéke és a kettő összerű egységének quantitativ természetében rejlik, melyből folynak azon törvények, melyek szerint a tartalom, terjedék és a kettő egysége közötti viszony fordított alakban módosul.

aa) A tartalomnak a terjedéssel való viszonya következő törvény szerint alakúl. Minél nagyobb a fogalom tartalma, annál kisebb terjedéke. Például az egyedfogalom tartalma, mely nemi, faji és egyedi jegyeket foglal magában, nagy, de terjedéke, mely az egyediség jegyén kívül semmire sem hat ki, kis körű.

(Folyt. köv.)

Nagyvárad.

Dr. Nemes Imre.

É R T E S I T Ő.

Philosophische Studien. 2-ter Band, 3-tes Heft. Herausg. von Wilh. Wundt. Ily cím alatt Wundt Vilmos már 1881 ben indított meg egy vállalatot, mely minden előzetes program nélkül, időhöz nem kötött füzetekben szolgál a philosophia ügyének. A lefolyt 3 év alatt 7 füzet jelent meg, melyekből 4 képez egy kötetet. Az első kötet végén Wundt néhány szóval védte volt a vállalat szükségességét a »Philos. Monatshefte« támadása ellen (Horowitz írta) s annak ezentüli teendőjét kivált a »kísérleti lélektan felépítésében« találja, de úgy, hogy ezen kívül más elvi kérdésekhez is hozzá szól a neki sajtóságos irányban. Ezen irány jellemzője az, hogy abstract fejtegetéseket mellőz és folyton a positiv ismeretekkel igyekszik összefüggésben és érintkezésben maradni. Az 5., 6. és 7. füzet tartalma világos képet nyújt a vállalat törekvéseiről.

Ezen tartalom nagy része lélektani, még pedig vagy kísérleti vagy speculatív irányú. Kísérletiek a következő cikkek: Neue Versuche über den Zeitsinn von Volkmar Estel; — Die zeitlichen Verhältnisse der Willensthätigkeit von Julius Merkel; — Zur Frage der Gültigkeit des Weberschen Gesetzes bei Lichtempfindungen von Dr. Emil Kräpelin. — Elméldők: Über das Webersche Gesetz von W. Wundt; — Zur Geschichte der abstracten Begriffe und Theorie von W. Wundt; — Erfundene Empfindungen von W. Wundt.

E lélektani részleteken kívül természetphilosophiai kérdésekkel is foglalkozik, pl. Die logischen Grundlagen der Systematik der Organismen von Dr. Reinhold Körner; — Über die wissensch. Fassung